

ขีดจำกัดการใช้เครื่องมือทางอุดมการณ์ในสังคมไทย*

ดร.กาญจนา แก้วเทพ**

บทนำ

การศึกษาเรื่อง "ขีดจำกัด" ของการใช้ทางอุดมการณ์นี้ เป็นข้อเตือนสติแก่นักวิชาการที่มักจะถูกการแบ่งงานกันทำทางสาขาวิชาครอบงำวิธีคิด ส่งผลให้เรามักจะอธิบายบรรดาปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมโดยอาศัยแต่เฉพาะความรู้ที่เรามีอยู่ตามสาขาวิชาเฉพาะของเรา ไม่ว่าจะเป็นวิชาสังคมวิทยา หรือเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ก็ตาม และอาจจะเกินไปจนถึงขั้นทึกทักเอาว่า ปรากฏการณ์ครั้งนั้นๆจะอธิบายได้ด้วยความรู้จากสาขาวิชาของเราแต่เพียงสาขาเดียวเท่านั้น ทั้งนี้และทั้งนั้น สืบเนื่องมาจากวิธีการแบ่งงานกันทำตามสาขาวิชาเฉพาะนั้นต่างก็มีวิธีการอบรมบ่มเพาะให้นักวิชาการแต่ละสายทำการฝึกฝนเรียนรู้แต่ด้านคุณูปการของวิชาการของตนแต่เพียงอย่างเดียว โดยละเว้นที่จะสั่งสอนถึงขีดจำกัดในความรู้เฉพาะของตน กล่าวคือ สอนแต่ว่า "วิชาของตานั้นสามารถจะอธิบายในเรื่องใดได้บ้าง" แต่ไม่ได้สอนว่า และ "วิชาของตานั้นจะไม่สามารถอธิบายในเรื่องอะไรได้อีกบ้าง"

กล่าวโดยเฉพาะสำหรับคนที่ร่ำเรียนมาทางด้านอุดมการณ์/จิตสำนึกด้วยแล้ว ข้อพึงพิณิจที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็ยิ่งต้องเป็นข้อพึงสังวรณไว้ให้จงหนัก ทั้งนี้เพราะ "อุดมการณ์" เป็นคล้ายๆยาครอบจักรวาล สามารถที่จะนำมาใช้ตอบปัญหาได้ทุกเรื่อง และคำตอบนั้นก็มักจะสอดคล้องกับสามัญสำนึกของคนทั่วไป ทำให้เกิดการยอมรับได้ง่ายๆ

เมื่อพิจารณาจากชื่อของบทความที่ว่า "ขีดจำกัดของการใช้เครื่องมือทางอุดมการณ์" นั้น ผู้เขียนขอทำความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นเสียก่อนว่า คำว่า "อุดมการณ์" ที่กล่าวถึงนั้น โดยส่วนใหญ่แล้วในที่นี้จะหมายถึง "อุดมการณ์หลักของสังคม" (dominant ideology) สำหรับประเด็นสำคัญๆที่

*ข้อเขียนนี้อาศัยเค้าโครง แนวคิด และข้อมูลส่วนใหญ่มาจากงานของ Andrew Turton, "Limits of Ideological Domination and the Formation of Social Consciousness" in *History and Peasant Consciousness in South East Asia*. Senri Ethnological Studies No.13. National Museum of Ethnology, Osaka, 1984. pp.19-73

ข้อเขียนชิ้นนี้มีลักษณะเป็นการนำโน้ตค้นและทฤษฎีใหม่ๆมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้อย่างน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้ตัดต่อตัดแปลง และเพิ่มเติมรายละเอียดทั้งในด้านตัวทฤษฎีและข้อมูลบางอย่าง ดังนั้น ทศนะทั้งหมดในบทความชิ้นนี้จึงเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียน อนึ่ง บทความนี้เสนอในสมัชชาวิชาการครั้งที่ 4 ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 5 กันยายน 2529

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตีพิมพ์ใน วารสารรัฐศาสตร์สาร ปี 12:13 (2529-2530) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความนี้ได้ให้ความสนใจจะเกี่ยวข้องกับข้ออยู่กับการตอบคำถามหลักๆ 2 คำถาม คือ

1) การวิเคราะห์ว่า กลุ่มชนชั้นผู้มีอำนาจในสังคมได้ทำการปกครองและครอบงำประชาชนด้วยกลไกทางอุดมการณ์ (ร่วมกับกลไกด้านอื่นๆ) ได้อย่างไร รวมทั้งได้มีกระบวนการ วิธีการในการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด (reproduction) การปกครองครอบงำนั้นได้อย่างไรด้วย ส่วนในอีกด้านหนึ่ง ก็จะพิจารณาถึงเงื่อนไขที่ทำให้มีการใช้อุดมการณ์ดังกล่าวนั้นมีขีดจำกัดไม่ว่าเงื่อนไขนั้นจะเกิดมาจากปัจจัยด้านใดก็ตาม

2) และภายใต้เงื่อนไขที่อุดมการณ์หลักมีขีดจำกัดนั่นเอง ก็จะก่อให้เกิดสถานะที่เป็นรอยต่อหรือเป็นช่องว่างของการก่อรูปขึ้นของอุดมการณ์ต่อต้าน (counter ideology) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ในส่วนนี้ได้แก่ การสร้างทฤษฎีเพื่อตอบคำถามว่า อุดมการณ์ต่อต้านเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ซึ่งมีทฤษฎีอยู่หลายทฤษฎีได้พยายามให้คำตอบ ดังเราจะพิจารณากันในตอนต่อไป

สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในสมรภูมิแห่งอุดมการณ์นั้น การต่อสู้ทำศึกสงครามนั้นไม่เคยมีวันหยุดพัก ดังนั้น จากคำถามหลักทั้ง 2 ข้อนี้ เราอาจจะตั้งคำถามต่อเนื่องไปได้เรื่อยๆ โดยไม่รู้จบสิ้น เช่น เมื่ออุดมการณ์หลักต้องถูกปิดล้อมให้เกิดขีดจำกัดขึ้น กลุ่มผู้ใช้อุดมการณ์นั้นได้แสวงหาทางออกอย่างไรบ้าง หรือในทำนองเดียวกัน หลังจากที่อุดมการณ์ต่อต้านได้ก่อตัวขึ้นมาและลงมือปฏิบัติการไปได้สักช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก็จะต้องพบกับขีดจำกัดด้วยเช่นกัน เป็นต้น

1. นานาทฤษฎีที่ใช้ศึกษาปัญหา "อุดมการณ์"

จนถึงปัจจุบันนี้ ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาปัญหาอุดมการณ์นั้นยังมีวิธีการเข้าสู่ปัญหา (approach) ที่แตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เริ่มต้นมาจากการให้คำนิยามสิ่งที่เรียกว่า "อุดมการณ์" นั้นต่างกัน ซึ่งเราพอจะจำแนกประเภทได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

(1) กลุ่มที่ใช้คำนิยามว่า **อุดมการณ์** ก็คือระบบคิดหรือระบบการให้ความหมายอย่างหนึ่ง (body of thought, fixed system of thought or meaning) กลุ่มนี้จะทำการศึกษาอุดมการณ์ในลักษณะที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง โดยมักจะสนใจศึกษาว่าอุดมการณ์จะทำหน้าที่อะไรได้บ้าง มากกว่าจะสนใจปัญหาที่ตัวอุดมการณ์เอง

(2) กลุ่มที่ใช้สมมติฐานเรื่องฐานเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบน (base-superstructure) โดยที่จิตสำนึก/อุดมการณ์จะมีฐานะอยู่ในโครงสร้างส่วนบนที่สะท้อนสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในฐานส่วนล่าง วิธีการเข้าสู่ปัญหาของกลุ่มนี้ จะมองอุดมการณ์ในลักษณะที่มีการเคลื่อนไหวมากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงพัฒนาของอุดมการณ์นั้นจะเป็นไปตามการกำหนดของการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจ

(3) กลุ่มที่ใช้สมมติฐานเรื่องการดำรงอยู่และจิตสำนึก (being-consciousness) โดยอธิบายว่า ภาวปฏิบัติการณ์ (practice) ในด้านต่างๆจะเป็นตัวสื่อกลาง (mediator) ระหว่างการดำรงอยู่และ

การเกิดจิตสำนึก แนวทางนี้จะมองการเกิดจิตสำนึกหนึ่งในลักษณะกระบวนการ (process) และเน้นภาคปฏิบัติการของมนุษย์ (subject) ภายใต้เงื่อนไขตามภาวะวิสัย วิธีการเข้าสู่ปัญหาของแนวทางนี้จะให้ความสนใจกับวิธีการทำงานที่อุดมการณ์หนึ่งๆสามารถทำให้มนุษย์กลายเป็นองค์ประธาน (subject) ขึ้นมาได้ท่ามกลางสนามแห่งความขัดแย้งต่อสู้กันในทุกๆด้าน

สำหรับในข้อเขียนนี้จะใช้แนวทางของกลุ่มที่ 3 เป็นหลัก นอกจากนั้นจะนำเสนอทฤษฎีใหม่ๆเกี่ยวกับอุดมการณ์ซึ่งมีนักทฤษฎีรุ่นใหม่หลายท่านได้ค้นคิดขึ้นมาเพื่อพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาอุดมการณ์ให้แตกฉานลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น ทฤษฎีการทำงานของอุดมการณ์ที่สถาปนาองค์ประธานขึ้นมาของหลุยส์ อัลธุสแซร์ (L. Althusser) ทฤษฎีการประสานกลไกด้านการปราบปรามและการครอบงำความคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี (A. Gramsci) ทฤษฎีประเพณีของการเลือก (~Selective tradition) ของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (K. Williams) ทฤษฎีเรื่องการประสานอุดมการณ์ทางชนชั้นและไม่ใช่ชนชั้นของโกราน เธอร์บอร์น (G. Therborn) เป็นต้น

2. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางด้านอุดมการณ์ในสังคมไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

เราอาจจะจำแนกแนวทัศนะในการมองปัญหาการเปลี่ยนแปลงด้านอุดมการณ์ในสังคมไทยจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันออกได้เป็น 2 ทัศนะใหญ่ๆ คือ หนึ่ง พวกที่เน้นด้านความต่อเนื่องของอุดมการณ์ และสอง พวกที่เน้นความขาดตอนไม่ต่อเนื่องของการพัฒนาทางอุดมการณ์

สำหรับกลุ่มที่เน้นด้านความต่อเนื่องทางอุดมการณ์นั้น จะมีข้อเสนอพื้นฐานว่าพัฒนาการของประวัติศาสตร์สังคมไทยในทุกๆด้าน ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนั้น มีความต่อเนื่องสูง ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ดูเหมือนจะเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ๆหลายครั้ง เช่น การเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ.2475 แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ก็เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองเท่านั้น แต่บรรดาโครงสร้างสังคมและสถาบันสังคมอื่นๆยังคงมีเสถียรภาพมั่นคงอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง สภาพความมั่นคงดังกล่าวมีผลกระทบทำให้สถาบันเพื่อการเปลี่ยนแปลงไม่อาจจะพัฒนาไปได้ อุดมการณ์และจิตสำนึกของฝ่ายค้าน (opposition) หรือทางเลือกอื่นๆ (alternative) มีโอกาสเกิดขึ้นได้น้อยมาก

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในความเป็นจริง ได้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงปรากฏขึ้นมาในสังคมไทยสมัยใหม่ คือเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นักวิชาการในกลุ่มนี้จึงให้คำอธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าว นับเป็นจุดแตกหักทางญาณวิทยา (epistemology break - ศัพท์ของอัลธุสแซร์) จากประเพณีทางการเมืองของไทยที่เคยเรียบร้อยสงบราบรื่น และมีสภาพเป็นหนึ่งเดียวกันมาตลอดเวลาอันยาวนาน ให้กลายมาเป็นสภาวะที่ความขัดแย้งขยายตัวไปในทุกๆกลุ่ม

จุดอ่อนประการหนึ่งของกลุ่มนักวิชาการกลุ่มนี้ก็คือ ในการพิจารณาประวัติศาสตร์โดยเฉพาะด้านการเมืองของไทยนั้น นักคิดกลุ่มนี้ได้ละเลยเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดในชนบทซึ่งมีอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดมานับตั้งแต่เริ่มมีการจับอาวุธขึ้นต่อสู้กับรัฐบาล และยังเป็นช่วงเวลาก่อนหน้าที่จะเกิด

เหตุการณ์ 6 ตุลาด้วยซ้ำไป การละเลยข้อเท็จจริงดังกล่าวทำให้แนวความคิดเรื่องเสถียรภาพความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยในสังคมไทยที่ผ่านมา กลายเป็นเพียงอุดมการณ์อย่างหนึ่งเท่านั้น

สำหรับกลุ่มที่เน้นความขาดตอนไม่ต่อเนื่องของประวัติศาสตร์สังคมไทยนั้น กลุ่มนี้จะพิจารณาว่า ตั้งแต่สังคมไทยเริ่มถูกอิทธิพลบีบคั้นจากมหาอำนาจตะวันตก (เริ่มสมัยรัชกาลที่ 4) กลุ่มผู้ปกครองของไทยในแต่ละยุคสมัยก็จำเป็นต้องปรับอุดมการณ์หลักของตนขึ้นมาใหม่อยู่เสมอ ต้องสร้างแนวคิดที่ครองความเป็นใหญ่(ครองการนำ) (new hegemony) ขึ้นมาใหม่ พร้อมๆไปกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสถาบันอื่นๆในสังคม การเปลี่ยนแปลงในแต่ละครั้งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากยุคสมัยก่อนๆอย่างเด็ดขาดจากกัน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุดคือ การสร้างรูปแบบ absolutism ของรัชกาลที่ 5

ดังนั้น ในการพิจารณาประวัติศาสตร์ของอุดมการณ์ในสังคมไทยจึงต้องพิจารณาว่า ในแต่ละยุคสมัย กลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมซึ่งทำการผูกขาดประเพณีในการเลือกจะนำเอาอุดมการณ์อะไรมาผสมกับอุดมการณ์อะไรให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักในยุคสมัยของตน ตัวอย่างเช่นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ได้นำเอาอุดมการณ์เพื่อการพัฒนาทุนนิยมบวกผสมกับอุดมการณ์ศักดินาบางส่วน เสริมด้วยอุดมการณ์เผด็จการทหารบางส่วน เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าจากแนวคิดเรื่องประเพณีในการเลือกนี้เราจะเห็นได้ว่า มีอุดมการณ์บางอุดมการณ์ในสังคมไทยที่แทบจะไม่เคยได้รับการคัดเลือกมาเป็นอุดมการณ์หลักเลย คือ อุดมการณ์ชาตินิยมหรืออุดมการณ์ประชาชน เป็นต้น

3. การศึกษาโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น

วิธีการศึกษาภาคปฏิบัติของอุดมการณ์นั้นแยกไม่ออกจากการศึกษาภาคปฏิบัติการขององค์กรสำหรับองค์กรที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากทำหน้าที่เป็นข้อต่อหรือตัวสื่อกลางระหว่างอำนาจรัฐส่วนกลางกับประชาชนที่อยู่ในชนบทก็คือ โครงสร้างขององค์กรต่างๆ ที่มีอำนาจอยู่ในระดับท้องถิ่น ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัดขึ้นมา

เมื่อเราวิเคราะห์ดูโครงสร้างของหมู่บ้านในชนบท เราจะพบลักษณะการจัดเป็นกลุ่มต่างๆ อยู่ในหมู่บ้านอย่างน้อยพอจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มคนที่มีฐานะดี กลุ่มคนกลางๆ และกลุ่มคนจน กลุ่มคนที่มีฐานะดีเหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มกันโดยใช้เส้นสายความสัมพันธ์ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความสัมพันธ์ทั้งแบบเศรษฐกิจ-การเมือง-สังคม ความสัมพันธ์ทั้งแบบส่วนตัวและส่วนรวม เช่น กลุ่มสังสรรค์กินเหล้า แต่งงาน กลุ่มผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มผู้มีอิทธิพล เป็นต้น บรรดากลุ่มเหล่านี้จะได้รับผลประโยชน์ทั้งด้านรายได้ อิทธิพล และอภิสิทธิ์ จากการติดต่อกับภายนอกโดยไม่จำกัดว่าการได้มาซึ่งผลประโยชน์นั้นจะเป็นไปอย่างถูกต้องหรือฉ้อฉล บรรดากลุ่มอิทธิพลในท้องถิ่นเหล่านี้จะมีภาคปฏิบัติการทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม (งานพัฒนาเศรษฐกิจ งานปกครองหมู่บ้าน งาน

บำรุงศาสนา) อันจะแสดงออกอยู่ในกิจกรรมต่างๆของชุมชน ภาคปฏิบัติการดังกล่าวจะกลายเป็นแหล่งอำนาจของพวกเขา ส่วนผลประโยชน์ที่พวกเขาได้รับนั้น (ซึ่งบ่อยครั้งจะขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชาวบ้านส่วนใหญ่) ก็จะกลายเป็นวิถีทางสืบทอดอำนาจสืบทอดไปในอนาคต

สูงขึ้นมาในระดับอำเภอซึ่งเป็นรอยต่อที่สำคัญอีกตัวหนึ่งในโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นกับอำนาจรัฐส่วนกลาง ในระดับนี้ นอกจากจะมีตัวแทนของกระทรวงทุกกระทรวงลงไปแล้ว* ก็ยังมีหน่วยงานของทหารอีกด้วย เจ้าหน้าที่ในระดับนี้จะต้องมีการศึกษาสูงพอสมควร รู้ภาษาไทยกลาง และมีวัฒนธรรมแบบเมือง บรรดาเจ้าหน้าที่ทางการเหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ (เช่น กลุ่มสาธารณกุศล) กับเจ้าที่ดินรายใหญ่ พ่อค้าเจ้าของธุรกิจ เป็นต้น สำหรับในระดับที่สูงขึ้นมา คือระดับจังหวัดนั้นก็อาจมีการรวมกลุ่มในรูปของสภาจังหวัด รูปแบบการสร้างอำนาจและอิทธิพลในระดับนี้ก็มีความหลากหลายเช่นเดียวกับระดับหมู่บ้านและตำบล และมีการผนวกประสานทั้งรูปแบบที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย รูปแบบการใช้อุดมการณ์และใช้ความรุนแรง (เช่น การใช้มือปืนรับจ้าง) เข้าด้วยกัน เมื่อพิจารณาจากกลุ่มคนเหล่านี้ในแง่ของวิธีการผลิต พวกเขาจึงเป็นกลุ่มที่ทั้งดำเนินกิจกรรมของระบบทุนนิยม และทำการสะสมทุนเบื้องต้นโดยใช้การบีบบังคับทั้งทางเศรษฐกิจและที่อยู่นอกเหนือรูปแบบเศรษฐกิจ (ลักษณะซากตกค้างของระบบศักดินา) ที่แสดงออกอย่างชัดเจน คือ การที่ชาวบ้านขนานนามพวกเขาว่า "เจ้าพ่อ" หรือ "มาเฟีย" เป็นต้น

เท่าที่ผ่านมาในอดีต ในงานวิชาการทั่วไป ยังไม่ค่อยให้ความสนใจกับบทบาทและภาคปฏิบัติการขององค์กรท้องถิ่นเหล่านี้มากนัก ทั้งๆที่ความจริงแล้ว บทบาทของสื่อตัวกลางเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการจัดรูปแบบการควบคุม (domination) ทั้งด้านความคิด อุดมการณ์ และด้านการปราบปราม เหตุการณ์บางเหตุการณ์ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาในอดีตได้แสดงให้เห็นแล้วว่า เมื่อบรรดาอภิไธยเกิดมีขีดจำกัดในการใช้เครื่องมือด้านการครอบงำและการปราบปราม ก็จะมีการใช้ความรุนแรงทุกด้านทุกรูปแบบผ่านบรรดาองค์กรท้องถิ่นซึ่งมีได้มีฐานะเป็นองค์กรของรัฐ*

4. การก่อรูปทางสังคม : ผลกระทบต่อการก่อตัวทางอุดมการณ์

ในการพิจารณาเรื่องการก่อรูปทางสังคมนั้น เราอาจจะเลือกพิจารณารูปแบบความสัมพันธ์ 2 แบบในสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) และความสัมพันธ์ด้านการควบคุม (relation of domination)

เมื่อพิจารณาจากมิติของความสัมพันธ์ทางการผลิตจะเห็นได้ว่า รูปแบบการเข้าสู่ระบบทุนนิยม

* เพื่อจะทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ดังกล่าว เราจำเป็นต้องเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของรัฐเสียใหม่ ประเทศไทยในปัจจุบันมิใช่เครื่องมือหรือกลไกที่จะตอบสนองความต้องการของชนชั้นนายทุนแต่เพียงอย่างเดียว ประเทศไทยปัจจุบันจะต้องตอบสนองกลุ่มบุคคลหลายกลุ่ม เริ่มตั้งแต่บรรดากลุ่มต่างๆที่เป็นองค์ประกอบของกลุ่มผู้ปกครอง และจะต้องตอบสนองความต้องการของชาติและประชาชน ถึงแม้ว่าจะเป็น การตอบสนองที่มีสัดส่วนมากไปทางด้านอุดมการณ์และมีความเป็นจริงอยู่แต่เพียงเล็กน้อยก็ตาม

* ในเหตุการณ์การเลือกตั้งครั้งล่าสุด ปีพ.ศ.2529 เป็นกรณีที่เปิดเผยให้เห็นถึงบทบาทและอิทธิพลอย่างสำคัญของบรรดากลุ่มผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นเหล่านี้ เช่น กรณีก้านันเป๊าะ จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

โลกของไทยนั้นเป็นรูปแบบของการพึ่งพา และทำให้เกิดลักษณะสังคมทวิลักษณ์ กล่าวคือมีทั้งภาคที่ก้าวหน้าและภาคที่ล้าหลัง ซึ่งภาคที่ล้าหลังนี้ถูกสร้างขึ้นมาจากผลพวงของกระบวนการพัฒนาแบบทุนนิยมนั่นเอง

และถึงแม้เราจะใช้แนวการวิเคราะห์แบบความสัมพันธ์ทางการผลิตมาพิจารณาสังคมไทย เราก็จะพบปัญหาว่า ยังมีกลุ่มคนอีกจำนวนมาก ซึ่งยังมิได้เปลี่ยนสภาพไปเป็นผู้ยังชีพด้วยค่าจ้างแรงงาน แต่ก็ถูกควบคุมด้วยอิทธิพลของทุนในทางอ้อม ดังนั้น เราจะใช้เกณฑ์ดูแต่เฉพาะการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตนั้นจะไม่เป็นการเพียงพอ หากแต่จะต้องพิจารณาเลยไปถึงรูปแบบและวิธีการต่างๆ ที่ทุนได้เข้าไปควบคุมบรรดาชาวนายรายย่อย (ซึ่งอาจจะเป็นเจ้าของที่ดินเอง) นับตั้งแต่ขั้นตอนการผลิต การขาย การลงทุน สภาพการดำเนินชีวิต ฯลฯ กลไกที่สำคัญมากตัวหนึ่งคือ**กลไกตลาด** ดังนั้น ในจิตสำนึกของชาวนาเกือบจะทุกระดับ (ซึ่งอาจจะมีอัตราความรุนแรงมากน้อยแตกต่างกันตามฐานะของชาวนาแต่ละกลุ่ม) ความวิตกกังวลร่วมกันประการหนึ่งก็คือ ปัญหาตลาดนี้เอง และหากจะมีการรวมตัวกันต่อสู้ ก็คงจะเป็นการต่อสู้เพื่อพยายามกำหนดหรือเรียกร้องให้มีการควบคุมกลไกตลาด ถึงแม้ว่าการต่อสู้ดังกล่าวจะไม่สามารถหวังผลระยะยาวได้ แต่อย่างน้อยก็เป็นการต่อสู้เพื่อประทังไม่ให้นชั้นชาวนาถูกบีบให้หันไปหาทางเลือกอื่นที่เลวร้ายยิ่งกว่า เช่น การส่งแรงงานลูกสาว-ลูกชายไปขายในเมือง ผลลัพธ์จากการที่ปัญหาตลาดกลายเป็นปัญหาที่มีผลกระทบถึงชาวนาส่วนใหญ่ทำให้ความสัมพันธ์ด้านการแลกเปลี่ยน (relation of exchange) มีส่วนกำหนดระบบจิตสำนึกอุดมการณ์ของชาวนาไทยปัจจุบันมากกว่าความสัมพันธ์ทางการผลิต

และเนื่องมาจากสมมติฐานที่ว่าสังคมไทยไม่ได้มีวิธีการผลิตหลัก (dominant mode of production) แต่เพียงอันใดอันหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ในระดับจุลภาคที่เราอาจจะเห็นชาวนาคนหนึ่งมีสถานภาพอยู่ในหลายแบบวิธีการผลิต เช่น อาจจะมีที่ดินทำกินเองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็เช่าแบ่งกึ่งและยังเช่าทำแบบจ่ายค่าเช่าอีกส่วนหนึ่ง ในระหว่างเก็บเกี่ยวซึ่งตนเองยังว่างอยู่ก็อาจจะไปรับจ้าง ส่วนที่บ้านก็อาจจะให้แม่บ้านขายของร้านชำเล็กๆไปด้วย นอกจากนั้น ยังมีกิจกรรมภาคปฏิบัติการหลายอย่างที่มีผลกระทบทางอ้อมต่อการก่อรูปของจิตสำนึกชาวนา เช่น โครงการจ้างงานในฤดูแล้ง จะมีผลเปลี่ยนจิตสำนึกชาวบ้านให้ทุกอย่างกลายเป็นค่าจ้างแรงงาน ดังที่ชาวบ้านบอกว่า "เดี๋ยวนี้ มองหน้ากันเป็นดอกเบี้ยแล้ว" รวมทั้งกิจกรรมการเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ หรือไปรับจ้างทำงานในตะวันออกกลาง ก็มีผลช่วยเปลี่ยนจิตสำนึกของประชาชนในชนบทให้ค่อยๆแปรไปเป็นจิตสำนึกแบบแรงงานรับจ้าง ทั้งๆที่ยังไม่ได้เปลี่ยนชนชั้นไปจริงๆ

กล่าวโดยสรุป การขยายตัวของระบบทุนนิยมเข้าไปในชนบทในรูปแบบดังกล่าวทำให้เกิดชนชั้นของผู้ผลิตมูลค่าส่วนต่างๆ ที่แตกแยกย่อยออกเป็นกลุ่มต่างๆมากมาย ซึ่งอาจจะแตกต่างกันตามลักษณะท้องที่ ตามลักษณะอาชีพ ตามเพศ-วัย ตามภาคเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าหรือล้าหลังทั้งหมดนี้มีผลต่อการก่อตัวของจิตสำนึกทางสังคมและทางการเมืองของประชาชนในชนบทอย่างยิ่ง เมื่อผนวกเข้า

กับปฏิบัติการของกลุ่มผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจหรือทางการเมือง หรือรัฐที่ได้ปรับรูปแบบใหม่ เช่น การใช้โครงสร้างจากจิตสำนึกผสมกับการพัฒนาวัตถุด้วยเพื่อรักษาการครอบครองความเป็นใหญ่ของอุดมการณ์หลักเอาไว้ไม่ให้เสื่อมสลาย (ตัวอย่างรูปธรรม คือโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง) รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบชีวิตในชนบทที่เพิ่มลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้นทั้งด้านการผลิตและการบริโภค ปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวนี้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเกิดจิตสำนึกต่อต้านระบบร่วมกันในระดับกว้าง

ส่วนในเรื่องความสัมพันธ์ด้านการควบคุม (domination) นั้น เป็นการขยายมิติการวิเคราะห์ทางการเมืองให้กว้างขวางกว่าขอบเขตของรัฐเท่านั้น เออร์เนสต์ ลาเคลา (Ernesto Laclau) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในประเทศโลกที่สามซึ่งยังไม่คลี่คลายไปเป็นประเทศทุนนิยมอย่างเต็มที่นั้น ลักษณะการต่อสู้ของชนชั้นนายทุนและชนชั้นกรรมาชีพจะมองเห็นได้ไม่ชัดเจน แต่กลับจะมีการต่อสู้ระหว่างฝ่ายประชาชาติ-ประชาชนที่เรียกร้องประชาธิปไตยและอธิปไตยของชาติ กับกลุ่มผู้นำมีอำนาจซึ่งมีลักษณะเผด็จการและเป็นทาสจักรวรรดินิยม ลักษณะการต่อสู้เพื่อประชาชาติ-ประชาชนนี้มีลักษณะที่ไม่ใช่ชนชั้น (Non-class)(ตามทัศนะของโกราน เฮอร์บอร์น)

สำหรับในกรณีของสังคมไทย ซึ่งยังไม่มีวิธีการผลิตอันใดอันหนึ่งที่สถาปนาตัวเองเป็นหลักนั้น ก็เข้าข่ายครอบคลุมของทฤษฎีของลาเคลาที่กล่าวว่า เมื่อประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ได้เข้าร่วมในความสัมพันธ์ทางการผลิตรูปแบบหลัก (หมายถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม) ความเป็นอิสระระดับหนึ่ง (relative autonomy) ทางด้านจิตสำนึกอุดมการณ์ก็จะมีสูง และในกรณีดังกล่าวนี้ การต่อสู้ด้านอุดมการณ์จะเป็นหัวใจสำคัญของรูปแบบการต่อสู้ (ทั้งนี้เพราะการสถาปนาแบบวิถีการผลิตแบบหนึ่งๆนั้น จำเป็นต้องผลิตเงื่อนไขเพื่อการดำรงอยู่ของมันขึ้นมาด้วย อันได้แก่เงื่อนไขด้านจิตสำนึกอุดมการณ์) ข้อเสนอดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับแนวคิดของ เจมส์ สกอต (James Scott) ที่เสนอว่า ชนชั้นชาวนาน่าจะเป็นชนชั้นที่มีการต่อสู้ทางด้านอุดมการณ์และจิตสำนึกมากที่สุดเพราะอยู่ไกลจากอิทธิพลของการถูกครอบครองความเป็นใหญ่ของอุดมการณ์หลัก และมีความเป็นอิสระระดับหนึ่งค่อนข้างมาก

ในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องการใช้ความรุนแรง (ปราบปราม) และการใช้การครอบงำให้เห็นดีเห็นงาม (ด้านอุดมการณ์) นั้น ทฤษฎีของกริมซีและอัลธูแซร์ ได้ช่วยให้คำอธิบายเกี่ยวกับการแยกวิเคราะห์กลไกของรัฐที่ทำหน้าที่ในแต่ละด้าน อย่างไรก็ตาม ในกรณีของสังคมไทยนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการวิเคราะห์บรรดาสถาบันต่างๆ ที่ผนวกเอาลักษณะการใช้เครื่องมือด้านการใช้กำลังและด้านอุดมการณ์เข้าด้วยกัน และแถมยังให้สถาบันเหล่านี้สร้างภาพพจน์ให้ตัวเองมองดูเป็นกลางๆอีกด้วย ตัวอย่างของสถาบันเหล่านี้ก็เช่น หน่วยแพทย์ ระบบการสื่อสาร สถาบันการเกษตร โครงการการพัฒนา เป็นต้น รวมทั้งการแสดงออกทั้งด้านการใช้กำลังความรุนแรงและด้านครอบงำอุดมการณ์นั้น ยังอาจกระทำผ่านทั้งองค์กรที่เป็นของรัฐและที่เป็นของเอกชนอีกด้วย

กล่าวโดยเฉพาะเรื่องการควบคุมการใช้อำนาจนั้น เราอาจจะนำแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (M. Foucault) ในส่วนที่ว่าด้วย "เทคโนโลยีทางการเมืองของการใช้ร่างกาย" หรือ "เศรษฐศาสตร์การเมืองของการใช้ร่างกาย" ซึ่งมีข้อเสนอเบื้องต้นว่า ร่างกายของมนุษย์ (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกถือว่าเป็นพลังแรงงาน) นั้น เป็นที่อันเหมาะสมสำหรับที่จะรองรับการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจและการควบคุม ตัวอย่างที่เห็นชัดที่สุดในประวัติศาสตร์ไทยคือ การสักข้อมือเพื่อเป็นเครื่องมือแสดงถึงการยอมรับอำนาจของเจ้าศักดินา แนวคิดของฟูโกต์จะช่วยให้เรามองเห็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงระหว่างปลายข้าวสองปลาย คือการใช้กำลังและการใช้อุดมการณ์ (เราจะดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

5. การผลิตสินค้าด้านอุดมการณ์

เราคงเคยชินกับความคิดที่ว่า บรรดาสถาบันต่างๆที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือเป็นกลไกรัฐนั้น ย่อมจะทำการผลิตและทำการสืบทอดอุดมการณ์หลักให้แก่คนในสังคม อย่างไรก็ตาม สถาบันที่เราควร จะให้ความสนใจเพิ่มจากเดิมให้มากขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องของการผลิตอุดมการณ์หลัก ก็คือสถาบัน ผลิตอุดมการณ์ที่ไม่ใช่ของรัฐ (Non-State Ideological Institute) ตัวอย่างของกลุ่มเหล่านี้ได้แก่กลุ่ม ที่มองดูเป็นกลุ่มเศรษฐกิจ เป็นกลุ่มฝักอາชีฟ กลุ่มสาธารณประโยชน์ กลุ่มการกุศล เป็นต้น และ เนื่องจากลักษณะที่ไม่ได้สังกัดรัฐนี้เอง ทำให้การครอบงำทางอุดมการณ์ทำได้ไม่ดีเพราะมีลักษณะ แฝงเร้นแนบเนียน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่ใช่กลุ่มของรัฐทำให้มีลักษณะไม่เข้มงวดและเคร่งครัด ดังนั้น ในอีกด้านหนึ่งจึงเท่ากับเป็นการเปิดทางให้เกิดกลุ่มทางเลือกหรือกลุ่มฝ่ายค้านขึ้นได้ง่ายๆ ใน การวิเคราะห์สังคมไทย เราจำเป็นจะต้องให้ความสนใจต่อกลุ่มเหล่านี้ให้มาก เพื่อจะค้นหาว่าบรรดา กลุ่มเหล่านี้ได้รับอุดมการณ์ ความคิดและค่านิยมต่างๆเข้าไปในกลุ่มของตนได้อย่างไร

สำหรับกระบวนการผลิตจิตสำนึกอุดมการณ์แบบใหม่นั้น จะค่อยๆเกิดขึ้นอย่างช้าๆ ทีละเล็กละ น้อย และสั่งสมอยู่ในชีวิตประจำวัน แน่แน่นอนว่าโดยเนื้อหาแล้ว เนื้อหาของอุดมการณ์แบบใหม่ที่ แพร่กระจายเข้าไปในชนบทก็คือ อุดมการณ์แบบทุนนิยม (ทั้งในเรื่องการบริโภคสินค้าและค่านิยม) บรรดาอุดมการณ์แบบใหม่นี้จะทำหน้าที่เป็นกองหน้าที่เจาะทะลุทะลวงเข้าไปในพื้นที่ของความคิด จิตสำนึกของประชาชน ก่อนหน้าที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมจะเข้าไปถึง ปรากฏการณ์ที่เราเห็นอยู่ใน ชีวิตประจำวัน คือความนิยมในการดื่มน้ำอัดลม การใช้ผงชูรส การใช้ยาแบบใหม่ๆที่มากจนเกินความ จำเป็น (เช่น ยาแก้ปวดหัว ยากระตุ้นประสาท ยาขยัน) ในระยะหลังๆนี้ สินค้าตัวใหม่ๆที่เข้าไปก็เริ่มมี ความซับซ้อนมากขึ้น เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เครื่องปั่นในครัว เครื่องดูดฝุ่น ฯลฯ ฮาเบอร์มาส (J. Habermas) อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ว่า เมื่อระบบสังคมไม่สามารถจะผลิตแรงจูงใจให้ ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง การศึกษา หรืออาชีพได้ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ขาดหายไป นั้น ก็จะถูกแทนที่ด้วยการบริโภคแต่เพียงอย่างเดียว

การผลิตจิตสำนึกแบบทุนนิยมนั้นมิได้ละเว้นแม้แต่สถาบันดั้งเดิม เช่น สถาบันศาสนา ความเชื่อ ทางไสยศาสตร์กลายเป็นสินค้า วัดกลายเป็นสถานประกอบทางธุรกิจเล็กๆ พระกลายเป็นนายทุนใน กิจกรรมต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม การสร้างวัด สร้างพระประธาน ล้วนทำความมั่นคงและกำไร มหาศาลให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง ธุรกิจการสร้างพระเครื่องปลุกเสกนั้นมีวงเงินนับเป็นสิบล้าน ความเชื่อ เดิมๆทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการทำบุญทำทานด้วยการสร้างศาสนสถานหรือทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประสานสอดคล้องอย่างไปได้ดีกับระบบทุนนิยมแบบใหม่

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะเริ่มแรกที่ลัทธิบริโภคนิยมขยายตัวเข้าไปในชนบทนั้น ยังไม่สู้จะมีการ ต่อต้านเท่าใดนัก อย่างไรก็ตาม เมื่อดอกผลของลัทธิบริโภคนิยมเริ่มส่งผลเพิ่มมากขึ้นทุกที ก็เริ่มมีการ ต่อต้านคัดค้านในรูปแบบต่างๆมากขึ้นเป็นเงาตามตัว อุดมการณ์ที่ถูกนำมาใช้ต่อต้านลัทธิบริโภคนิยม

ก็คืออุดมการณ์พุทธศาสนาที่ปฏิเสธความโลภหลงในการยึดติดอยู่กับการบริโภค โดยเฉพาะในช่วงระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมา ปฏิบัติการต่อต้านระบบบริโภคนิยมยังมีมากขึ้น และมีรูปแบบหลากหลายขึ้น เช่น การตั้งหมู่บ้านปลอดอบายมุข การรณรงค์ต่อต้านการใช้ผงชูรส การตั้งกลุ่มยาแผนโบราณ เป็นต้น

6. อุดมการณ์ทำงานได้อย่างไร

ต่อจากนี้เราจะทำการสำรวจค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจว่าอุดมการณ์หลักนั้นได้ใช้วิธีการทำงานอย่างไรบ้าง และในเวลาเดียวกันก็จะพิจารณาการทำงานของอุดมการณ์ต่อต้านไปด้วยในอีกด้านหนึ่ง วิธีการแรกนั้นเรียกว่า การทำงานของอุดมการณ์ในการร้องเรียก (interpellation) บุคคลให้กลายเป็นองค์ประธาน (subject) ทฤษฎีนี้มีต้นตอมาจากแนวความคิดของอัลธูแซร์* และได้รับการพัฒนาต่อมาโดยเธอร์บอร์น เธอร์บอร์นเสนอว่าอุดมการณ์จะทำการร้องเรียกบุคคลให้กลายเป็นองค์ประธานได้ใน 4 แบบด้วยกันคือ

- (1) existential : ได้แก่ ลักษณะองค์ประธานที่เกิดจากตัวกำหนดทางชีวภาพ
- (2) historical : ได้แก่ ลักษณะองค์ประธานที่เกิดจากตัวกำหนดทางเพศ อายุ
- (3) positional : ได้แก่ ลักษณะองค์ประธานที่เกิดจากตัวกำหนดที่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น ชนชั้น
- (4) inclusive : ได้แก่ ลักษณะองค์ประธานที่เกิดจากการเป็นสมาชิกในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเช่น เชื้อชาติ ศาสนา

(ในทางความเป็นจริง องค์ประธานทั้ง 4 ประเภทนี้จะเหลื่อมล้ำซ้ำซ้อนกันอยู่เสมอ)

หากพิจารณาอย่างผิวเผิน เราอาจจะมีความรู้สึกว่าทฤษฎีร้องเรียกความเป็นองค์ประธานของเธอร์บอร์นนั่นก็คือ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ของสำนักหน้าที่นิยมนั่นเอง แต่ความจริงแล้วทฤษฎีของเธอร์บอร์นมีความแตกต่างจากทฤษฎีบทบาทอย่างมาก เพราะในขณะที่ทฤษฎีบทบาทกล่าวว่า การเป็นองค์ประธานของมนุษย์คนหนึ่งจะถูกกำหนดมาไว้ให้แล้วจากสังคม สำหรับทฤษฎีของเธอร์บอร์นจะกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงความเป็นองค์ประธานของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นด้วยกระบวนการต่อสู้ กระบวนการเป็นองค์ประธานทางด้านชนชั้นดูเหมือนจะแสดงให้เห็นได้อย่างเด่นชัดที่สุด

เมื่อนำทฤษฎีดังกล่าวมาวิเคราะห์ในกรณีของสังคมไทย เราจะพบว่ากระบวนการสร้างประชาชนให้กลายเป็นองค์ประธานทางสังคม (Social subject) นั้น กระทำได้ด้วยการผ่านพิธีกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ ตรุษสารทศกรณต์ หรือเวลาที่เกิดความอ่อนแอ เช่น

* สำหรับผู้ที่สนใจรายละเอียดในเรื่องนี้ โปรดดู *อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ* อัลธูแซร์ (เขียน)

กาญจนา แก้วเทพ (แปล), โครงการหนังสือเล่ม, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529

พิธีบายศรีสู่ขวัญเวลาเจ็บป่วย เป็นต้น โดยทั่วไปแล้ว กระบวนการร้องเรียกที่กระทำอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังกล่าวนี้อาจมีลักษณะองค์ประฐานแบบ existential และ inclusive เป็นส่วนใหญ่

กระบวนการของอุดมการณ์ที่ทำการร้องเรียกบุคคลนั้นมีอยู่หลากหลายที่ทำงานพร้อม ๆ กัน ในช่วงเวลาเดียวกัน การร้องเรียกของบางอุดมการณ์ก็สอดคล้องหรือส่งเสริมกัน แต่บางอุดมการณ์ก็ขัดแย้งกัน ดังนั้น จิตสำนึกของบุคคลในแต่ละช่วงเวลาจึงมีความซับซ้อนและถูกกำหนดจากหลายองค์ประฐานด้วยกัน รวมทั้งมีการเรียงลำดับความสำคัญขององค์ประฐานแต่ละตัว บางตัวก็อาจจะเป็นองค์ประฐานที่ติดมาแต่ครั้งก่อน (inherent) บางตัวก็อาจจะเพิ่งได้รับมาใหม่ ๆ (acquired) และอาจจะมีทั้งองค์ประฐานที่มีลักษณะทางชนชั้นและไม่ใช่ชนชั้น

เอกลักษณ์ซึ่งเป็นผลรวมขององค์ประฐานที่เคยถูกสถาปนามาแล้วก็จะถูกเรียกร้องในครั้งใหม่ ๆ ให้แปลกไปจากเดิมอยู่เสมอ เช่น เมื่อ "ลูกชานา" (ที่เคยถูกร้องเรียกว่าเป็นกระดุกสันหลังของชาติบ้าง ถูกร้องเรียกว่าเป็นพวกดินนาหน้าดำ ไร้การศึกษาบ้าง) เปิดวิทยุฟังและได้ยินโฆษกวิทยุพูดว่า "สวัสดิ์ศรีรับท่านสุภาพบุรุษ ท่านสุภาพสตรี ท่านผู้ฟังที่เคารพ" หรือในกรณีของการจัดตั้งองค์กรกึ่งการเมืองแบบใหม่ ๆ เช่น กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ซึ่งมีการใช้พิธีกรรมต่างๆ อย่างเข้มข้นในระหว่างฝึกหัด เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาของพิธีกรรมเหล่านี้ เราก็อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการที่ทำลายความเป็นองค์ประฐานแบบเดิมๆ (เช่น การเอาผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุมาเล่นเป็นเด็ก ๆ 7-8 ขวบ หรือการแสดงเป็นสัตว์ประเภทต่างๆ) โดยอาจจะใช้วิธีการข่มขู่ทำให้กลัว หลังจากนั้นอุดมการณ์ใหม่ (ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์) ก็จะทำการปลอบขวัญด้วยการร้องเรียกให้บุคคลมาขึ้นต่อองค์ประฐานร่วมตัวใหม่ร่วมกัน

สงครามช่วงชิงการเรียกร้องนี้แสดงออกอย่างชัดเจนในระบบการ "ขนานนาม" (naming) ตามปกติประชาชนในชนบทจะเรียกตัวเองว่า "พวกเราชาวไร่ชาวนา" แต่ทางราชการจะเรียกชาวบ้านในชนบทว่า "เกษตรกร" ซึ่งคำๆนี้ชาวบ้านจะไม่ใช้เรียกตัวเอง จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า เมื่อหลัง 14 ตุลา 2516 กลุ่มชาวไร่ชาวนาที่มารวมตัวกัน จึงตั้งชื่อกลุ่มของตนว่า "สหพันธ์ชาวนาชาวไร่" ในขณะที่กลุ่มที่สังกัดทางราชการ จะถูกเรียกว่า "กลุ่มเกษตรกร" และเมื่อการร้องเรียกคำว่า "ชาวนาชาวไร่" เริ่มมีความหมายไปในทางสู้รบ (militant) และ radical มากขึ้นทุกที รัฐบาลจึงหลีกเลี่ยงการใช้คำๆนี้ ทั้งๆที่ต้องการเอาใจกลุ่มประชาชนในชนบทเพื่อผ่อนคลายปัญหาและความตึงเครียดในขณะนั้นด้วยการตั้ง "ปีเกษตรกร" ขึ้นมา คำว่า "ประชาชน" ก็มีความหมายในการร้องเรียกที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างมาก ในช่วงระยะเวลาหลัง 14 ตุลาคม 2516

7. การครอบงำและการต่อสู้ทางอุดมการณ์ผ่านปฏิบัติการทางภาษา

ความเคารพนบยอมเป็นอุดมการณ์หลักอันหนึ่งที่กลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมต้องการจะปลูกฝังให้ชาวบ้านยึดถือเป็นหลัก สำหรับคำว่า "ฟัง" ในภาษาไทยนั้นมีความหมายหลายนัยและมีความหมาย

ลึกซึ้งมากไปกว่า "การฟังทางด้านภาษา" เท่านั้น เพราะคำว่า "ฟัง" ในภาษาไทยมีความหมายเท่ากับการเชื่อฟัง การเคารพบน้อมอยู่แล้ว เช่น เราจะว่าเด็กว่า "เด็กๆไม่ฟังพ่อแม่" หรือชาวบ้านจะพูดถึงข้าราชการว่า "หลงท่านมาบอกให้ฟัง" การฟังจึงหมายถึงการรับฟังคำสั่ง (สอนอบรม) โดยไม่ต้องตั้งคำถาม

มัวริส บล็อก (Maurice Bloch) ได้จำแนกประเภทของภาษาออกเป็น 2 ประเภท คือ ภาษาแบบทางการ (formalized language) กับการสื่อสารที่เป็นรูปแบบข้างเคียง (associated form of communication) เช่น เพลง ภาพยนตร์ งานศิลปะต่างๆ ในขณะที่ภาษาแบบทางการนั้นมีบทบาทอย่างมากในการถ่ายทอดอุดมการณ์หลักให้ประชาชนเชื่อฟัง การสื่อสารที่เป็นรูปแบบข้างเคียงกลับจะเป็นต้นกำเนิดของพลังต่อต้านได้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะพวกการสื่อสารที่เป็นจินตนาการทางศิลปะและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ซึ่งต้องการอุดมการณ์ "เสรีภาพ" เป็นพื้นฐาน ข้อเท็จจริงดังกล่าวทำให้เราเข้าใจว่า เหตุใดเพลงกลืนโคลนสาปควายจึงถูกห้ามเปิดในสมัยเผด็จการ เหตุใดเพลงเพื่อชีวิตจึงเฟื่องฟูในยุคประชาธิปไตย รวมทั้งการเกิดขึ้นของภาพยนตร์ประเภทวิพากษ์วิจารณ์เสียดสีสังคม เช่น ทหารเกณฑ์ ทองพูนโคกโพ หรือ ครูบ้านนอก เป็นต้น

ในประวัติศาสตร์ความคิดทางภาษาและความหมายของสังคมไทย **การพูดคือการเป็นคน** ฉะนั้นการไม่พูดจึงหมายถึงอาการผิดปกติที่เกิดขึ้นกับคน เช่น การถูกผีเข้า (เป็นอะไรไม่พูดไม่จา) หรือการแสดงอาการใกล้เคียง ใกล้กาลแตกดับจากความเป็นคน (พูดไม่ออกได้แต่กรอกหน้า) ฉะนั้น อาการ "พูดไม่ออก" "พูดลำบาก" "น้ำท่วมปาก" จึงเป็นสัญญาณที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างบุคคล ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านมักจะหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับชาวบ้าน และสำหรับทัศนคติที่ชาวนาไทยผู้หวาดกลัวและมีความรู้สึกพึ่งพาต่อเจ้าหน้าที่ของทางการจะสร้างขึ้นมาก็คือการเย็บเฉย เพราะการเย็บคือการยอมรับ อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวบ้านบางกลุ่มก็จะมีวิธีการต่อต้านเจ้าหน้าที่ที่แสดงออกทางด้านภาษาด้วยเช่นกัน เริ่มตั้งแต่พยายามหลีกเลี่ยงไม่สื่อสารด้วย ไม่บอกข้อมูล หรือรับปากนิ่งฟังอยู่เฉยๆหน้า แต่กลับหลังก็ปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งรูปแบบการสื่อสารดังกล่าว เป็นรูปแบบที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับการสื่อสารที่ใช้น้อยอยู่ในระหว่างชาวบ้านกันเองคือ มีอะไรก็มาพูดจាកัน หรือจับเข่าคุยกันให้รู้เรื่อง

ในสังคมไทยมีการกำหนดรูปแบบและเนื้อหาอย่างแน่นหนาเอาไว้สำหรับการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีความแตกต่างทางเพศ อายุ สถานภาพ และตำแหน่งทางสังคม ในอดีต อายุและความมีอาวุโสจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ ดังเช่น ภาษิตของภาคเหนือได้กล่าวไว้ว่า "หัวขาวเดินนำ หัวดำเดินตาม" แต่ปัจจุบันนี้ ความมั่งคั่งร่ำรวยได้กลายมาเป็นตัวแปรที่สำคัญ ดังนั้น "คนจนจึงไม่มีเสียง" หรือหากจะวิพากษ์วิจารณ์ "คำพูดก็ไม่มีน้ำหนัก" ดังนั้น เวลาที่คนยากจนมีโอกาสได้พบปะพูดคุยกันตามลำพังตามงานศพ หรืองานเลี้ยงรื่นเริงโดยที่ไม่มีคนรวยหรือข้าราชการมาร่วมด้วย ชาวนายากจนเหล่านั้นจึงมักจะถกเถียงและหาทางแก้ปัญหาต่างๆได้อย่างดี รวมทั้งกล่าวพูดกล้าแสดงความรู้สึก

ออกมา" นี่แสดงให้เห็นว่า อุดมการณ์หลักนั้นอาจจะทำให้เรานิ่งเงียบไปได้ แต่จะทำให้เราหยุดเดินไปเลยนั้น ยังเป็นข้อสงสัยอยู่ว่าจะทำได้หรือ เพราะสภาพที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องยอมรับอยู่ ก็คือ "คิดออกแต่พูดไม่ออก" ดังนั้น การแสดงออกของอุดมการณ์ต่อต้านในระดับแรกเริ่มเลยก็คือ "ต้องกล้าพูดออกมา" ดังเช่นเหตุการณ์ช่วงพ.ศ.2516 เมื่อบรรยากาศประชาธิปไตยเอื้ออำนวย สังคมไทยจึงได้เห็นชาวนาจำนวนมากมีความกล้าที่จะมีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะ กล้าวิพากษ์วิจารณ์เจ้าหน้าที่รัฐ และคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของผู้นำชนาก็คือ "ต้องกล้าที่จะพูดจา ต้องพูดโต้ตอบเป็น"

8. ปฏิบัติการที่ไม่ใช่ภาษา : สิ่งที่ควบคู่กับปฏิบัติการด้านภาษา

ปฏิบัติการด้านการครอบงำทางภาษาที่กล่าวไปแล้วข้างต้นนั้น จำเป็นจะต้องดำเนินการควบคู่ไปกับปฏิบัติการด้านอื่นๆที่ไม่ใช่ภาษาด้วย วิลเลียมส์ได้นำเสนอทฤษฎีเรื่องประเพณีการเลือกที่จะช่วยให้เราเข้าใจวิธีการทำงานเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมและทางจิตสำนึกอุดม

การณ์ โดยเสนอว่าเราอาจจะแยกวัฒนธรรมออกได้เป็น 3 ประเภท คือ วัฒนธรรมแบบทางการ แบบทางเลือก และแบบต่อต้าน ในภาวะปกติ กลุ่มผู้กุมอำนาจในวัฒนธรรมหลักจะมีหลักประเพณีของตนว่าจะทำการเลือก ทำการร่วมมือ ตีความใหม่ ทำให้เจือจาง ละเลย ตัดออก กดเก็บ บรรดาปฏิบัติการที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำของชนชั้นใดหรือท้องถิ่นไหนก็ตาม ดังเช่นที่เราจะเห็นว่าสังคมไทยตั้งแต่ครั้งอดีตก็มีการปรับปรุงกฎหมายหรือการร่างกฎหมายฉบับใหม่ๆ มีการชำระบันทึก มีการจัดทำประวัติศาสตร์พงศาวดารขึ้นมาใหม่ๆอยู่เสมอ ในยุคปัจจุบันนี้ ก็มีการร่างหรือแก้ไขนโยบายและแผนงานใหม่ๆ แต่สิ่งที่ยังคงมีอยู่เสมอก็คือ ประเพณีในการเลือกของชนชั้นหลักก็ยังเป็นอยู่เช่นเดิม คือประเพณีการเลือกสิ่งใหม่ที่ไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมและอุดมการณ์หลักของตน กดเก็บวัฒนธรรมที่เป็นทางเลือกหรือจัดวัฒนธรรมที่เป็นฝ่ายค้านฝ่ายต่อต้านให้ออกไปนอกระบบ ตัวอย่างเช่น การสร้างประเพณีแห่งชาติ ประวัติศาสตร์แห่งชาติ ขึ้นมาให้มีอยู่เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น และละเลยประเพณีตามท้องถิ่นต่างๆ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นต่างๆ ดังนั้น ไม่ว่าเราจะเรียนหนังสืออยู่ในภาคใดของประเทศไทย เราก็จะต้องอ่านตำราเรียนที่มีแต่วีรบุรุษระดับชาติ และไม่รู้จักรวีรบุรุษของท้องถิ่นเรา ในโรงเรียนห้ามพูดภาษาท้องถิ่นและต้องพูดแต่ภาษากลางเท่านั้น กรณีที่เห็นได้ชัดที่สุด คือการเพาบรรดาหนังสือที่เสนอแนวคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรม(หลัก)อันดีงาม

ในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา บรรดาองค์กรเอกชนหลายหน่วยงานที่ได้ลงไปทำโครงการช่วยเหลือพัฒนาชนบท ซึ่งในระยะแรกเริ่มได้นั้นหนักแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อปรับปรุงชีวิตของชาวชนบทให้ดีขึ้น แต่หลังจากนั้น กลุ่มนักพัฒนาหลายกลุ่มก็เริ่มมีข้อสรุปว่า ลำพังแต่การพัฒนาเศรษฐกิจนั้นกลายเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอในตัวเองเสียแล้ว หรือในบางกรณีอาจจะเป็นโทษแก่กลุ่มชาวบ้านด้วยซ้ำไป ในหลายกลุ่มได้ริเริ่มให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมและประเพณีที่มีอยู่ในท้องถิ่นซึ่ง

นับวันมีแต่จะสูญหายไป ทั้งนี้เนื่องจากได้ตระหนักว่า บรรดาคุณค่าต่างๆที่มีอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมนั้น สามารถจะนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ต่อต้านกระแสวัฒนธรรมใหม่ๆ ที่แทรกซึมเข้าไปได้ ไม่ว่าจะเป็คุณค่าเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คุณค่าการกินอยู่อย่างสมณะเหมาะสมกับความสามารถในการดำรงชีพ คุณค่าในการพึ่งตนเอง เป็นต้น

9. การกล่าวหาและการสอดส่องตรวจตรา

ในเมืองไทย เป็นเรื่องง่ายมากที่ใครๆก็อาจจะถูกกล่าวหาว่า "มีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์" ซึ่งเป็นข้อกล่าวหาที่เริ่มใช้กันอย่างแพร่หลายนับตั้งแต่เริ่มมีกฎหมายป้องกันการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ แต่อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการกล่าวหาเพื่อประทุษร้ายผู้ที่ไมยอมอยู่ใต้อาณัติของอุดมการณ์หลักนั้น มีใช้สิ่งที่เพิ่งเกิดมาใหม่ในสังคมไทย แต่ครั้งอดีต ก็มีการกล่าวหาผู้นำกบฏขบวนการเป็นบ้า วิปริต ทรยศต่อแผ่นดิน ฯลฯ ในกลุ่มศาสนาก็มีการ "คว่ำบาตร" ผู้ที่ประพฤติออกนอกกริตนอกรอย ในหมู่บ้านภาคเหนือและอีสาน มีการกล่าวหาชาวบ้านว่าเป็นผีกระหรือผีปอบ เป็นต้น

เธอร์เบอร์นเรียกวิธีการดังกล่าวนี้ว่า "excommunication" อันเป็นวิธีการที่กลุ่มผู้มีอำนาจจะทำการกล่าวหา "เหยื่อ" ซึ่งมีการกระทำความผิดอันคลอนอุดมการณ์หลักของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิกฤติของสังคม เช่น สภาวะที่เศรษฐกิจเกิดความแร้นแค้น รัฐบาลแก้ปัญหาไม่ได้ ซึ่งทำให้สถานการณ์ของอุดมการณ์หลักเริ่มคลอนแคลน ในสภาวะดังกล่าว กลุ่มผู้มีอำนาจก็ยิ่งมีความต้องการ "เหยื่อ" มาสังวเยเพื่อเบี่ยงเบนให้ความโกรธ ความก้าวร้าว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นพุ่งเข้าไปหาเหยื่อ กระบวนการนี้เรียกว่า displacement เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังของการกล่าวหานี้จะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ "เหยื่อที่ถูกกล่าวหา" ไม่ว่าจะเป็บุคคลหรือกลุ่มก็ตาม ล้วนเป็นผู้ที่ยุ้งให้เกิดความแตกแยก ความเกลียดชังขึ้นในหมู่คนไทย (ทำให้คนจนเกลียดคนรวย) วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลหรือปลุกระดมมวลชน ซึ่งมีผลทำให้ "ความสามัคคีระหว่งคนในชาติ" ซึ่งเป็นแกนกลางของอุดมการณ์ผลประโยชน์หลักต้องกระทบกระเทือน

เมื่อพิจารณามาลึถึงกิจกรรมและปฏิบัติการที่จะเข้าข่ายของการตกเป็นเหยื่อของการถูกกล่าวหาแล้ว จะเห็นว่ากว้างขวางจนครอบคลุมจักรวาล และนี่เป็นวิธีการทำงานที่สำคัญของอุดมการณ์หลัก (คือขั้นตอนการ labelling ในระดับกิจกรรมปฏิบัติการ) ตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์นั้นเริ่มตั้งแต่ผู้ที่เรียกร้องสิทธิจากรัฐบาล ต่อต้านคอร์ปชั่นในชนบท ไปจนถึงผู้ที่ยอมรับค่าจ้างเงินเดือนอย่างต่ำๆ ทั้งๆที่มีการศึกษาสูง ซึ่งเป็นการกระทำที่มีพฤติกรรมน่าสงสัย กลุ่มคนในชนบทที่อาจจะเข้าข่ายสงสัย ได้แก่ กลุ่มที่ไม่ยอมจดทะเบียน โครงการช่วยเหลือตนเองที่ไม่ยอมพึ่งรัฐบาล กลุ่มที่พยายามรื้อฟื้นการใช้ปุ๋ยธรรมชาติ หรือยาสมุนไพร (นี้กล่าวก่อนหน้าทีแนวกคิดเรื่องการพึ่งตนเองจะได้รับการยอมรับ) ซึ่งเราอาจจะกล่าวได้ว่า หากมีอะไรที่ผิดหูผิดตาหรือทวนกระแสหลักของสังคมก็อาจจะเข้าข่ายได้ทั้งนั้น แม้แต่เรื่องอาภักภริยาหรือการใช้ภาษา การใช้คำบางคำ เช่น คำว่า "โครงสร้าง" "กลไก" "การวิเคราะห์" ถ้าเป็นนักหนังสือพิมพ์หรือนักวิชาการใช้ ก็จะไม่เป็เรื่องแปลก แต่ถ้าเป็ชาวบ้านใช้

ก็น่าสงสัยว่าจะเป็นคอมมิวนิสต์ แม้แต่นักศึกษาที่ชอบพูดคำว่า "ความยุติธรรมในสังคม" "เสรีภาพ" ก็ล้วนน่าสงสัยทั้งนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า "วิธีการกล่าวหา" นั้นยังไม่เคยเป็นวิธีการที่ล้าสมัยเลย แม้แต่ในการเลือกตั้งครั้งล่าสุด (2529) นี้ ผู้สมัครรับเลือกตั้งหลายคนก็ยังถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

สำหรับวิธีการที่จะใช้กล่าวหาที่มีอยู่มากมาย ทั้งวิธีการโดยตรงและทางอ้อม วิธีการโดยตรงก็คือการใช้กฎหมาย ประเทศไทยมีกฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ที่กินความกว้างขวางไปจนถึงการห้ามประชาชนในชนบทตั้งสหภาพแรงงาน ให้อำนาจทหารอย่างมากในบางเขตพื้นที่ อย่างไรก็ตาม วิธีการโดยตรงนั้นมีขีดจำกัดอยู่มาก เนื่องจากต้องมีการพิสูจน์หลักฐานตามขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรม ดังนั้น การใช้กฎหมายจัดการจึงมักทำงานไม่ได้มากนัก หากแต่ผลของการมีกฎหมายดังกล่าวนี้จะช่วยอำนวยความสะดวกให้กับวิธีการโดยทางอ้อม อันได้แก่ การใช้ใบปลิว ปลอมข่าวโจมตี การมีบัญชีดำ (blacklist) เป็นต้น ปัจจุบันนี้จะมองคร่าวๆ ของทางการเมืองและกึ่งทางการเมืองซึ่งเป็นการรวมตัวกันของโครงสร้างอำนาจระดับท้องถิ่นที่ได้กล่าวถึงไปแล้วในตอนต้น องค์กรเหล่านี้จะใช้วิธีการโดยทางอ้อมเหล่านี้ทำการกล่าวหา "เหยื่อ" ของตน โดยมีวิธีการทำงานกันอย่างเป็นขบวนการและมีการร่วมมือกันใช้เครื่องมือนานาชนิด เช่น มีการระบุชื่อผู้ที่เป็นคอมมิวนิสต์ในการประชุมประจำเดือนของทางอำเภอ ในการประชุมในวัด หรือตามหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

นอกเหนือไปจากวิธีการกล่าวหาแล้ว บรรดาองค์กรจัดตั้งอาสาสมัครทั้งหลาย เช่น กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน (และกลุ่มที่มีชื่อด้วยอย่างอื่นอีกมากมาย) ก็ยังมีภาระหน้าที่อีกประการหนึ่งคือ การเก็บข่าวสืบข่าวคราวการเคลื่อนไหว สอดส่องตรวจตราความผิดปกติที่จะเกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน พุโศตเป็นนักทฤษฎีที่เสนอแนวคิดที่ว่า **การสอดส่องตรวจตรานั้นเป็นวิธีการและกลไกสำคัญประการหนึ่งของการใช้อำนาจ** เป็นวิธีการข่มขู่ที่ทำให้ผู้ถูกสอดส่องมีความรู้สึกหวาดกลัวอยู่ตลอดเวลาว่ากำลังถูกจับตามองและจำเป็นต้องควบคุมตัวเองให้กระทำตามความปรารถนาของอำนาจนั้น การสอดส่องตรวจตราเป็นตัวสื่อกลางระหว่างปลาย 2 ขั้ว คือ การใช้อำนาจทางภาษา (ตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วคือ "ให้ฟังผู้มีอำนาจพูด") กับการใช้กำลังปราบปราม

ทั้งวิธีการกล่าวหาใส่ร้ายป้ายสีและการสอดส่องตรวจตรานั้นต่างก็มีขีดจำกัดในตัวของมันเอง ทั้งนี้ อี.พี. ทอมป์สัน (E.P. Thompson) ได้ให้เหตุผลว่า การที่ชาวนาไม่สามารถจะยอมรับการครองความเป็นเจ้าของอุดมการณ์หลักอยู่ได้เป็นระยะเวลายาวนานนั้น ก็เนื่องมาจากการครองความเป็นเจ้าของอุดมการณ์หลักนั้น มิได้ช่วยแก้ไขความจริงที่ชาวนาต้องเผชิญหน้าอยู่เลย ถึงแม้จะมีการกล่าวหาบุคคลบางกลุ่มว่าเป็น "คอมมิวนิสต์" แต่ปัญหาที่ชาวนาต้องเผชิญหน้าอยู่คือ ปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ซึ่งข้อกล่าวหาดังกล่าวนั้นมิได้ช่วยแก้ปัญหาของชาวนาแต่ประการใด

ตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดในสังคมไทย คือการระดมชาวบ้านให้ไปเข้าร่วมกลุ่มอาสาสมัครต่างๆ ที่เกิดขึ้นราวกับดอกเห็ดในชนบทเพื่อจะสร้างอุดมการณ์หลักที่บอกกับชาวบ้านว่า มิแต่การรวมกลุ่มแบบดังกล่าวเท่านั้น จะช่วยให้บ้านเมืองมีเสถียรภาพและประชาชนมีการกินดีอยู่ดี

อย่างไรก็ตามในสภาพชีวิตที่เป็นจริง การเข้าร่วมกลุ่มดังกล่าวของชาวบ้านส่วนใหญ่ล้วนมีขีดจำกัด ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถจะเข้าร่วมได้เป็นเวลายาวนาน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมีเวลาและทุนทรัพย์จำกัด มีความจำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพ ดังนั้น ถ้ามีการตั้งข้อสงสัยว่า ผู้ที่ไม่มาเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม อาจจะ เป็นพวก "หัวแดง" ก็จะมีคนส่วนใหญ่ที่เป็นพวกหัวแดง ในบางครั้ง ถ้ามีการเรียกจัดอบรมในฤดูทำนา ชาวบ้านก็จะบ่นและเบื่อหน่ายไปในที่สุด บางคนก็ต้องยอมไปร่วมกิจกรรมของกลุ่มเพื่อความปลอดภัย แต่ในระหว่างประชุม ก็ได้ตั้งคำถามว่า อะไรกันแน่เป็นศัตรูของบ้านเมือง "คอมมิวนิสต์หรือการทุจริต คอร์รัปชัน" ชาวบ้านบางคนก็ถือเป็นโอกาสเอาปัญหาของหมู่บ้านไปเล่าสู่กันฟัง สำหรับผู้ที่ไม่ได้ไปร่วม กิจกรรมของกลุ่มบางคน ก็เพิกเฉยข้อกล่าวหาต่างๆนานาไปเลยด้วยข้อสรุปที่ว่า **"พวกเราตั้งกลุ่มของ พวกชาวบ้านกันเองเพื่อแก้ปัญหาปากท้องของเรา ใครจะกล่าวหาว่าการกระทำดังกล่าวเป็น คอมมิวนิสต์ ก็ยอมรับแล้วว่าเป็น"**

10. การใช้ความรุนแรงทางการเมือง

นอกเหนือไปจากกลุ่มและวิธีการแบบต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีกลุ่มประเภทสุดท้ายที่มิ การใช้ความรุนแรงอย่างสูงสุด เช่น กลุ่มกระต๊อแดง ทหารป่า ทหารพราน หน่วยล่าสังหาร เป็นต้น การที่เราจะทำความเข้าใจกับการเกิดขึ้นของบรรดาหน่วยงานเหล่านี้ นั้น เราต้องเข้าใจต้นกำเนิดของ ระบบทหารในสังคมไทย

ตั้งแต่ทศวรรษ 1950 ด้วยการสนับสนุนของอเมริกา ทำให้ทหารและตำรวจไทยมีกำลังมากและ ขยายขอบเขตการปฏิบัติงานของตน ตัวอย่างเช่น เมื่อสฤษดิ์นำเอาวิธีการรุนแรงทางทหารมาใช้แม้แต่ กรณีของการประกอบอาชญากรรม เช่น การวางเพลิง การค้ายาเสพติด ซึ่งควรดำเนินการตามขั้นตอน ของศาล นอกจากนั้นฝ่ายทหารและตำรวจยังเลียนแบบวิธีการปราบปรามอย่างรุนแรงในเวียดนามโดย นำเอามาใช้ในไทย เช่น กรณีถิบลองเขา เผลอลงถึงแดง

ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 งบประมาณทางทหารขยายตัวอย่างมาก มีการขยายกิจกรรมทางทหารลง ไปจนถึงระดับอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน มีการประสานปฏิบัติการทหาร ตำรวจ และพลเรือน เกิดมี การสร้างอุดมการณ์หลักที่ผนวกเอา 2 อุดมการณ์หลักที่ขัดแย้งกันมาไว้ด้วยกัน คือ อุดมการณ์ "ประชาธิปไตยที่มีความมั่นคง" (ภายใต้การนำของทหาร) อุดมการณ์ "การป้องกันและปราบปราม" นโยบายดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นลักษณะพิเศษของการใช้เครื่องมือกลไกของรัฐซึ่งกรมฯเคยแบ่งแยก เอาไว้ว่า กลุ่มผู้มีอำนาจในไทยได้มีการประสานเชื่อมโยงกันระหว่างกลไกทางด้านอุดมการณ์และกลไก ด้านการปราบปรามใช้กำลังอยู่ตลอดเวลา

การใช้ความรุนแรงในสังคมไทยมีสูงมาก โดยเฉพาะในเขตชนบท มีชาวบ้านที่ถูกฆ่าตายโดยไม่มี เรื่องถึงตำรวจหรือศาลเป็นจำนวนมากมาย การเป็น "มือปืนรับจ้าง" นั้นสามารถประกอบเป็นอาชีพได้ อย่างหนึ่งเลยทีเดียว โดยมีการรับรู้กันโดยทั่วไป อันสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอหรือการละเลยไม่ใส่ใจของกฎหมาย หรือหลายครั้ง การกระทำดังกล่าวนั้นอาจจะอยู่เหนือกฎหมายด้วยซ้ำไป สำหรับ

ประเด็นในการฆ่ากันนั้นมามากมาย นับตั้งแต่เรื่องส่วนตัว ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ในกลุ่มพ่อค้า ไปจนถึงการขาดกรรมทางการเมือง ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นขบวนการในกรณีของการฆ่าผู้นำของสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาในช่วง พ.ศ.2517-2520 เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปแบบการใช้ความรุนแรงทางการเมืองต่อฝ่ายตรงข้ามในช่วงพ.ศ.2516-2519 นั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากประเพณีเดิมๆที่เคยกระทำกันมา แต่ก่อนรัฐบาลมักจะใช้วิธีจับกุมฝ่ายตรงข้ามไปขังคุกและทรมาน โดยมีเป้าหมายและตัวบุคคลที่ชัดเจนแน่นอน แต่ปัจจุบันนี้ การใช้ความรุนแรงดังกล่าวจะเป็นรูปแบบการโยนระเบิดเข้าใส่ฝูงชนอย่างไม่จำแนก

การที่เราจะเข้าใจปรากฏการณ์การใช้ความรุนแรงทางการเมืองดังกล่าวได้นั้น เราจำเป็นต้องเข้าใจเรื่อง "อำนาจระดับท้องถิ่น" ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ลักษณะการใช้อำนาจมีदनอกระบบดังกล่าวนี้ มีอยู่เสมอในสังคมที่กำลังอยู่ในห้วงเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง ดังเช่นในกรณี "White terror" ของฝรั่งเศส (1789-1820) ซึ่งพวกต่อต้านการปฏิวัติทำการฆ่าและก่อการร้ายประชาชนอย่างไม่ผิดกฎหมายเพราะการรู้เห็นเป็นใจของเจ้าหน้าที่ หรือในกรณีของอิตาลีช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ต่อต้นศตวรรษที่ 20 การใช้วิธีการกล่าวหา ใส่ร้ายป้ายสี การเข่นฆ่า จะเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดมากขึ้นในภาวะวิกฤติที่มีการต่อสู้และความขัดแย้งสูง แม้ว่าจะเป็นการต่อสู้ตามกติกาของระบอบประชาธิปไตยก็มีข้อข้อยกเว้น ดังที่เราจะเห็นได้ว่า วิธีการทุกอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ยังถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่องในการเลือกตั้งเมื่อเดือนกรกฎาคม 2529

11. การปฏิเสธอุดมการณ์หลักและการเกิดขึ้นของจิตสำนึกวิพากษ์ (critical consciousness)

วิธีการต่างๆในการทำงานของอุดมการณ์หลักนั้น นอกจากจะมีขีดจำกัดอันเนื่องมาจากปัจจัยแวดล้อมภายนอกต่างๆแล้ว ก็ยังมีขีดจำกัดจากภายในตัวของอุดมการณ์หลักนั่นเอง ขีดจำกัดสำคัญ 2 ประการ คือ ข้อแรก อุดมการณ์หลักไม่สามารถจะไปถึงทุกๆส่วนของทุกคนได้ ข้อสอง ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการใช้อุดมการณ์หลักนั้นมีลักษณะไม่แน่นอน สำหรับตัวอย่างแรกนั้น เราอาจจะจำแนกระดับการยึดติดที่ปัจเจกบุคคลมีต่ออุดมการณ์อันใดอันหนึ่งว่ามีระดับจากน้อยไปหามากได้ดังนี้

ระดับ 1 - ระดับที่**เรียนรู้**ว่าอุดมการณ์นั้นเป็นอย่างไร

ระดับ 2 - ไม่เพียงแต่เรียนรู้ แต่ยังมี**ความเข้าใจ**มากพอที่จะเอาไปใช้ได้

ระดับ 3 - ไม่เพียงแต่เข้าใจเท่านั้น ยังมี**ความเชื่อ**ถือ

ระดับ 4 - ไม่เพียงแต่เชื่อถือเท่านั้น แต่ยังกลายเป็น**ระบบคิดหลัก**ของตนเอง

ระดับ 5 - เป็นระดับที่**ซึมซับ**เอาอุดมการณ์นั้นเข้าไปไว้อย่างสุดจิตสุดใจ

จากขีดจำกัดข้อแรกนี้ ทำให้อุดมการณ์หลักไม่มีทางที่จะแน่ใจได้ว่า วิธีการครอบงำทาง

อุดมการณ์นั้นจะส่งผลให้บุคคลที่เชื่อถือในแต่ละระดับนั้นมีจำนวนมากน้อยเท่าใด โดยเฉพาะกรณีของไทย ซึ่งกลายเป็นกรณีพิเศษเนื่องจากไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของกริมซีที่กล่าวว่า "ยิ่งถ้ามีการใช้กำลังปราบปรามมาก ก็จะมีมีการใช้การครอบงำทางความคิดน้อย และเป็นไปในทางตรงกันข้าม" สำหรับในกรณีของสังคมไทยนั้น มีทั้งการใช้กำลังปราบปรามและการโหมการครอบงำทางความคิดในระดับสูงทั้งคู่

สำหรับขีดจำกัดประการที่สอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ที่จะเกิดตามมาหลังจากมีการใช้อุดมการณ์หลักไปแล้วก็คือ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมานั้นเป็นไปอย่างไม่แน่นอน ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า อุดมการณ์หลักนั้นถึงแม้จะ**วางขอบเขต**(set limit) ความคิดของคนได้ แต่มันก็ไม่เคย**กำหนด**(determine) วิธีการอธิบายหรือวิธีการมีปฏิกิริยาตอบสนองได้เลย โดยเฉพาะเมื่อเราคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงว่า ในสังคมทั้งหมดมิได้มีแต่เฉพาะอุดมการณ์หลักที่ทำหน้าที่อยู่เพียงอันเดียว มิได้มีแต่วัฒนธรรมหลักอยู่เพียงวัฒนธรรมเดียวเท่านั้น หากแต่มีอยู่หลายอุดมการณ์ มีอยู่หลายวัฒนธรรม แต่ละอุดมการณ์ก็ช่วงชิงกันทำการ "ร้องเรียก" บังคับบุคคลให้เป็นองค์ประธานในแบบต่างๆ แม้แต่ระบบข่าวสารก็มีอยู่หลายระบบที่เลือกนำเสนอข้อเท็จจริงและเลือกตีความสภาพการณ์ไปต่างๆ กัน

มัวริส บล็อก ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องแหล่งที่มาหลายๆ แหล่งของบรรดาอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม โดยที่อุดมการณ์หลักนั้นมักจะมีต้นกำเนิดมาจากรูปแบบการสื่อสารที่เป็นพิธีกรรม (ritual communication) ส่วนอุดมการณ์อื่นๆ เช่น อุดมการณ์ต่อต้านมักจะมีที่มาจากรูปแบบการสื่อสารที่เกิดมาจากธรรมชาติหรือเกิดมาจากชีวิตประจำวัน ตัวอย่างเช่น ประชาชนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้รับรู้แล้วว่า ท่ามกลางการตอกย้ำอุดมการณ์ความสามัคคีนั้น ในหมู่ผู้ปกครองเอง โดยเฉพาะในฝ่ายทหาร กลับมีความแตกแยกขัดแย้งกันอย่างรุนแรง หรือประชาชนได้รับรู้แล้วว่า ต้นตอของปัญหาเศรษฐกิจไทยก็คือระบบทุนนิยมผูกขาดนั่นเอง นอกจากนั้น จากระยะเวลา 50 ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ผ่านมา ก็ได้ทำให้คำบางคำเช่น คำว่า "ประชาธิปไตย" "ความเท่าเทียม" "การศึกษา" "สังคมที่ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบกัน" กลายเป็นคำที่มีความหมายในทางบวกอย่างที่ไม่มิใครจะคัดค้านได้ ยิ่งเมื่อนักการเมืองจำเป็นต้องหาเสียงจากฐานประชาชนด้วยการให้ความหมายในทางบวกและยังต้องนำเสนอหนทางที่จะบรรลุปเป้าหมายเอาไว้ด้วย จึงเท่ากับเป็นการคัดค้านการใช้อำนาจเผด็จการฉ้อฉลไปด้วยในตัว ดังที่รับรู้กันอยู่ในสังคมไทยว่า ปัจจุบันนี้การทำรัฐประหารนั้นกลายเป็นสิ่งที่ยากลำบากในการแสวงหาความชอบธรรมจากประชาชนเสียแล้ว ทั้งนี้และทั้งนั้น ก็เนื่องมาจากบทเรียนที่ผ่านมาในอดีต กล่าวคือ กลุ่มที่ทำรัฐประหารไม่เคยสามารถแก้ไขปัญหาให้แก่ประเทศชาติและประชาชนดังที่เคยกล่าวอ้างไว้ได้เลย

เมื่อเรานำเอาทฤษฎีของวิลเลียมส์มาวิเคราะห์ดูขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ๆ ในสังคมไทย เราก็จะพบว่า บรรดาปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ (emergent cultural practice) นั้น มีรูปแบบและเนื้อหาใหม่ๆ อันหลายหลากมากมาย ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้าน

โรงงานถลุงแร่แทนทาลัม ที่จังหวัดภูเก็ต กรณีการคัดค้านการสร้างกระเช้าลอยฟ้าขึ้นดอยสุเทพ ที่จังหวัดเชียงใหม่ การเลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ กลุ่มพิทักษ์สิทธิเด็ก กลุ่มต่อสู้เพื่อสิทธิของสตรี ฯลฯ ในเขตชนบท ได้มีการเลื่อนไหวแนวทางการพัฒนาที่วนกลับไปหาวัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่แต่เดิม ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงขีดจำกัดของอุดมการณ์หลักที่ไม่สามารถจะครอบครองความเป็นเจ้าในระบบจิตสำนึกของประชาชนได้ ทั้งนี้เนื่องจากว่าในขณะที่ภาพของสังคมไทยในอุดมการณ์หลักนั้น มีแต่ความสว่างไสว โชติช่วงซบซวาลัย ภาพที่เป็นจริงของสังคมที่ประชาชนผู้หาเช้ากินค่ำต้องเผชิญอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน คือความมืดมิดหม่นหมอง นอกจากนั้นปรากฏการณ์ดังกล่าวก็ยังแสดงให้เห็นอีกว่า ในหมู่ประชาชนเองก็มีประเพณีในการเลือกของตนเองเช่นกัน

มีบางสิ่งบางอย่างสำหรับผู้ที่ทำการศึกษาปฏิบัติการด้านอุดมการณ์โดยเฉพาะอุดมการณ์ต่อต้านที่จำเป็นจะต้องเพิ่มขยายทศนะในการเลือกพิจารณาปฏิบัติการในแต่ละครั้ง เท่าที่ผ่านมา การศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านนั้น เรามักจะให้ความสนใจกับปฏิบัติการการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ เช่น การลุกฮือการเป็นกบฏ นับต่อจากนี้ไป เราจำเป็นต้องความสนใจแม้แต่รูปแบบการเคลื่อนไหวแบบเล็กๆ เช่น การประท้วง (ระดับบุคคลหรือกลุ่ม) รวมทั้งรูปแบบการต่อสู้แบบต่างๆ ในชีวิตประจำวันด้วยการศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านจะมีขั้นตอน 2 ขั้นตอนที่สำคัญคือ ขั้นตอนของการปฏิเสธอุดมการณ์หลักและขั้นตอนของการนำเสนอทางเลือกแบบใหม่ๆ

หากเราลองใช้กรอบแนวคิดข้างต้นมาพิจารณาปฏิบัติการที่แสดงออกซึ่งอุดมการณ์ต่อต้านของประชาชนไทยยุคปัจจุบัน เราก็จะพบปฏิบัติการต่างๆ เช่น การปฏิเสธระบบการผลิตการแลกเปลี่ยนและการบริโภคแบบปัจจุบัน เช่น กรณีของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่หันมาผลิตเพื่อการบริโภคของตนเอง ผลิตแต่พอสมควร ที่บ้านโสภณน้ำขาว จังหวัดขอนแก่น เราจะพบการเปลี่ยนการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลังหรือปอ มาเป็นการปลูกข้าวเพื่อกิน เป็นต้น นอกจากนั้น ก็มี การปฏิเสธระบบการผลิตซ้ำเพื่อการสืบทอดของสังคม เช่น การไม่ส่งลูกไปโรงเรียน การปฏิเสธระบบการเมืองและระบบกฎหมาย เช่น การไปใช้สิทธิลงคะแนนเลือกตั้งโดยไม่เลือกใครเลย การปฏิเสธว่าการล้มเหลวกินเองเป็นเหล้าเถื่อน เป็นต้น

นอกจากการปฏิเสธปฏิบัติการตามอุดมการณ์หลักแล้ว ประชาชนทั้งในชนบทและในเมืองยังคิดริเริ่มสร้างสรรค์ทางเลือกแบบใหม่ๆ ในการนี้ ในสภาพของสังคมไทยปัจจุบันจะทำได้อย่างหลากหลาย ทั้งนี้เพราะลักษณะพิเศษประการหนึ่งของสังคมไทยคือ ในกลุ่มชนชั้นปกครองและกลุ่มบุคคลที่สังกัดอยู่ตามส่วนต่างๆ ของกลไกรัฐ ล้วนประกอบด้วยกลุ่มย่อยๆ ที่มีความแตกต่างกันทั้งด้านความคิดแนวทาง และผลประโยชน์ โดยเฉพาะบรรดาสถาบันที่ค่อนข้างมีความเป็นอิสระ เช่น มหาวิทยาลัย วิทยาลัยครู ศาสนา หนังสือพิมพ์ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาทางเลือกรวมทั้งการปฏิบัติแบบต่างๆ มากมาย

ถ้าเราหยิบยืมภาษาของทอมป์สันมาบรรยายสภาพของสังคมไทยปัจจุบันในขณะนี้ เราก็อาจจะกล่าวได้ว่า สังคมไทยตอนนี้กำลังอยู่ในขั้นกระบวนการสะสมทุนทางการเมืองต่อสู้ขั้นต้นของประชาชนอยู่ (Accumulation of Capital of human struggle) ถึงแม้ว่าการสะสมทุนการต่อสู้ดังกล่าวนั้น จะยังไม่ถึงขั้นเกิดขบวนการต่อต้าน (Opposition) ตามทัศนะของวิลเลียมส์ แต่ก็ยังเป็นขั้นที่เปิดกว้างต่อขบวนการแสวงหาทางเลือก (Alternative) ทั้งในระดับภาษา วิถีคิด และทั้งในภาคปฏิบัติการอย่างที่น่าจะได้ว่ามีปริมาณมากและมีคุณภาพดีเยี่ยมยุคสมัยหนึ่ง

บรรณานุกรม
(คัดเลือกเฉพาะบางเล่มที่สำคัญ)

Bennett, Tony et al (eds).

Culture, Ideology and Social Process. London : Open University Press, 1981.

Bloch, Maurice.

"The Past and the Present in the Present" *Man* (N.S.), 12 (2) : 278-292.

Foucault, Michel.

Discipline and Punish : The Birth of The Prison. New York : Pantheon, 1977.

Gramsci, Antonio

Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci. Quentin Hoare and Geoffrey Nowell-Smith (eds.) London : Lawrence and Wishart, 1971.

Habermas, Jurgen

Legitimation Crisis, London : Heinemann, 1975.

Laclau, Ernesto

Politics and Ideology in Marxist Theory. London : New Left Books, 1977.

Larrain, Jorge

The Concept of Ideology. London : Hutchinson, 1979.

Scott, James C.

"Hegemony and the Peasantry" in S. Matsumoto (ed.), *South-East Asia in a Changing World,* Tokyo: Institute of Developing Economies, 1980, pp.54-81.

Therborn, Goran

The Ideology of Power and the Power of Ideology. London: Verso Editions

Thompson, E.P.

The Poverty of Theory and Other Essays. London : Merlin Press, 1978.

Wuthnow, R.et.al (eds.)

Cultural Analysis, Boston : Routledge and Kegan Paul, 1984.